Csepregi Oszkár

A Szegeden 1723-ban elsüllyedt római feliratos kövek
Kutatástörténeti vázlat[1]

A Magyar Búvár Szövetség (MBSZ) felépítésében a Vízalatti Tevékenységek Világszövetségét (CMAS) követte. Így a könnyűbúvár sporttal és búvárképzéssel foglalkozó szekciók mellett létrejött a tudományos tagozat is, amelynek fő tevékenysége a búvárrégészet volt. Bölcske községnél a Dunában több éves munkával sikerült részlegesen feltárni egy római erődöt. (Itt máshonnan származó oltárkövek is előkerültek.) A felszínre hozott anyagból jött létre a bölcskei lapidárium.[2] Ennek eredményként létrejöhetett a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat búvárrégészeti szakosztálya. Sikerült régészhallgatók számára ingyenes tanfolyamot indítani, és megnyerni őket a búvárkodásnak. Ők az oktatásért cserébe elkészítették Magyarország víz alatti lelőhelyeinek kataszterét, és koronként összeállították azokat a forrásokat, amelyek utaltak vízzel elöntött vagy rejtett emlékekre, elsüllyedt hajókra és rakományaikra.[3] A lelőhelykataszterben szerepel egy hivatkozás Takáts Sándorra, aki 1893-tól tíz évig a bécsi Udvari Kamara Levéltárának magyar fél által akkreditált munkatársa volt és az általa összegyűjtött anyagot népszerűsítő könyvekben tette közkinccsé. *Régi idők, régi emberek* című könyvének „Vándorló műkincseink" című fejezetében arról számolt be, milyen módon hurcoltak el a Habsburgok műkincseket Magyarországról. Egyebek között a következőket írja:

> *„Károly király például az Erdélyben található régiségek és művészi emlékek összegyűjtését és Bécsbe szállítását határozta el. Erdélybe küldött emberei aztán nem csak a római emlékeket, de a magyar művészettörténeti tárgyakat (még sírköveket is!) hajóra rakták, és Szegedre hozták. A három súlyosan megterhelt dereglye közül egy Szegeden elsüllyedt. A szegedi sóellenőr, Dörtsch jelentése szerint az elsüllyedt hajó tele volt nagy értékű kövekkel, …"* [4]

Ebből kiindulva Szeged a magyarországi búvárfeltárások második jelentős helyszíne lehetett volna.

Dörtsch jelentésében azt is elmondja, hogy *„a meglévő köveket megfelelő elővigyázatossággal rakattam át két jó állapotban lévő hajóra, így ma a legmagasabb védelem alatt küldöm ezeket Pestre"*. Ennek ellenére zavaros és téves információk vannak forgalomban a balesetről. Reizner János *Szeged-története* című alapos művében[5] említést sem tesz róla. Bálint Sándor szerint[6] sem *„a süllyedés pontos helyét, sem a megmentett szállítmányok jellegét nem ismerjük."* Nagy Zoltán és Papp Imre Szeged című 1960-ban megjelent könyvében azt olvassuk: *„Az Erdélyben III. Károly rendeletére összegyűjtött régiségeket szállító három hajó egyike Szeged alatt elsüllyedt. Az azóta ezen a környéken előbukkant római régiségek egy része felte-*

---

[1] A tanulmány a Manta Búvár Klub fennállásának 20 éves évfordulója alkalmából a Szegedi Tudományegyetem 2009. 03. 27.-én elhangzott előadás rövidített és szerkesztett változata.

[2] https://docplayer.hu/4041032-I-regeszeti-kutatasok-magyarorszagon.htmlhttp://www.kincsestolnamegye.hu/bolcskei-viz-alatti-regeszet-es-kotar

[3] https://en.mandadb.hu/common/file-servlet/document/978802/default/doc_url/7_1_15_69_63_Mzeumi_Hrlevl_XIII_vfolyam_4_szm_93224.pdf

[4] Takáts Sándor: Régi idők, régi emberek. Budapest, 1922. 212.

[5] Reizner János: Szeged története 1-4. Szegedi Szabad Királyi Város Közönsége, Szeged, 1900.

[6] Bálint Sándor: Szeged városa. Szeged, 1959. 6.

hetően ebből a rakományból származik, mint a Maros torkolatánál nemrégiben talált római mellszobor".[7]

Miután Szeged historikusai nem nyújtottak kellő támpontot, érdemesnek látszott a XIX. század egyik legjelentősebb filológusához fordulni és Theodor Mommsen[8] összefoglaló művét kézbe venni. Mommsen részletesen foglalkozik a különféle szerzők magyarországi feliratgyűjtő tevékenységével. Felsorolásában megjelenik Giuseppe Ariosti gróf gyűjteményének négy kéziratos katalógusa is. Ezekből egy példány a bécsi Nemzeti Könyvtárban, egy a veronai Káptalani Könyvtárban található, és egykor Francesco Scipione Maffei őrgróf tulajdona volt. A harmadikat a velencei Marciana Könyvtár őrzi, és korábban Apostolo Zeno tulajdonát képezte[9]. Mindhárom katalógus olasz nyelvű. A negyedik egy latin nyelvű fordítás, amely 1754-ben készült, és az Ágoston-rendiek gyűjteményéből került a bécsi Nemzeti Könyvtárba. A bécsi olasz nyelvű katalógus bevezetőjében Ariosti részletesen ismerteti a gyűjtemény létrejöttének és Bécsbe szállításának történetét. Mommsen művének megjelenése után egy évvel, 1874-ben Ortvay Tivadar *Dáczia feliratos emlékei és térképe Mommsen kiadásában*[10] című tanulmányában részletesen ismerteti a német történész ezirányú eredményeit. Sőt, utal Mommsen köszönetnyilvánítására, miszerint: *„a meleg elismerés, mellyel például az alaposan képzett és szellemdús Torma Károly felől megnyilatkozik, kitől Dáczia emlékapparátusának mondhatni kétharmad részét kapta"*.[11]

A következő 1911-ben Luigi Zambra, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem egykori olasz tanszékének vezetője volt, aki említést tett egy tanulmányában az Ariosti-féle római feliratos kövekről.[12] Zambra szerint a korábban ismert négy katalógusnak van egy ötödik változata is, és ez Budapesten található. Erről a katalógusról és a gyűjtemény sorsáról Alberto Gianola, a szegedi egyetem tanára 1931-ben Bolognában jelentetett meg egy 16 oldalas tanulmányt.[13] Részletesen ismertette a budapesti példányt, a kövek Bécsbe jutásának történetét, és elsőként közölte Ariostinak a császárhoz írt előszavát, valamint a szegedi kövek szövegét a szegedi *Széphalom* című folyóiratban.[14]

Gianola felvetette a budapesti kézirat eredetének kérdését. Azt írja, bizonytalan, vajon a budapesti kézirat egyike-e azon három fentebb már felsorolt olasz nyelvű kéziratnak, amelyet Mommsen ismert, vagy pedig egy előtte ismeretlen példány. Sőt, Gianola azt a kérdést is felteszi, vajon nem késői (XIX. századi) másolat-e ez csupán? Mindkét kérdésre nemleges válasz adható, hiszen az olaszországi példányok katalógusszámát ismerjük, és azokat Ariosti még 1722-ben küldte Itáliába barátainak, mielőtt a 17 kőemlék elsüllyedt volna Szegeden. Egyértelmű, hogy az OSZK példánya a császárnak küldött bécsi katalógus egyszerű másolata. Az 1723-as dátumú olasz nyelvű és az 1754-es latin nyelvű példányt összehasonlítása a budapestivel azt mutatja, hogy a kövek rajzolata a két bécsi példányban teljesen megegyezik, illet-

---

[7] Nagy Zoltán – Papp Imre: Szeged. Budapest, 1960. 19.

[8] Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae. Pars. II. Ed. Th. Mommsen. Berlin, 1873. 157.

[9] Apostolo Zeno olasz irodalmár a császári udvarnál Bécsben udvari költő és történetíró, valamint librettista volt.

[10] Ortvay Tivadar: Dáczia feliratos emlékei és térképe Mommsen kiadásában. Budapest, 1874. 29.

[11] Uo.

[12] Zambra, Luigi: Dei più importanti italiam Museo Nazionale di Budapest. Bibliofilia. 12. disp. [é. n.] 3-4.

[13] Gianola, Alberto: Di antiche lapidi romane trovate nel 1722 in Transilvania dal conte Giuseppe Ariosti. Bologna, 1931. (különnyomat)

[14] A Széphalom című Irodalmi és tudományos havi folyóirata a Széphalom Kör (1927—1944) kiadványa volt, amely Szegeden, majd 1942-től Kolozsváron jelent meg. Lásd még Tóth László: Szeged római kövei. Széphalom, 1933. 1. sz. 54.

Sántay Mária: Ariosti, Giusieppe - Inscrizioni antiche … della Transilvania (Ókori feliratok Erdélyben) 1723. 124 (I) *Magyar Könyvszemle*, 1941. 2. sz. 185-186. Sajnos Sántay rövid könyvismertetésében is akad elírás, az útnak indított 64 kő helyett csak 56-ot regisztrált.

ve az olasz nyelvű bécsi példánynak és az OSZK példányának azonos a címlapdíszítése. A budapesti példány, szemben a bécsiekkel, nem fejeződik be a katalógustételek felsorolásával. A kézirat következő része, melynek címe *Museo Imperiale ol' Inscrizioni Romane* a 126-tól a 145. lapig terjed, és 1728 után készült, viszont más kéz írta és a római feliratok császári gyűjteményét ismerteti. Gianola feltevése, hogy ez XIX. századi másolat, valószínűtlen, hiszen benne található későbbi tulajdonosának, Joannes Petrus Cerroninak[15] az exlibrise, a Nemzeti Múzeum könyvtára számára történt adományozás időpontja pedig 1810.

A kéziratok tartalmi beosztása világos. Az első rész a Bécsbe elszállított 47 kő. A 36. számúnál hiányzik az ábra, csak az információ található meg a származási helyről. A második rész a Szegednél a Tiszába elsüllyedt köveket tartalmazza. Ebből háromnak hiányzik a rajza. A császárnak készített bécsi példány alapján ismerjük az egyiknek az alakját. A másik egy feliratos oszlop volt. A harmadik némileg rejtélyes, Ariosti úgy fogalmaz, hogy az írás betűjelei teljesen ismeretlenek. Gianola palmirainak gondolja, mivel szerinte Erdélyben több ilyen felirat is előkerült. A harmadik részben az erődítési munkálatok során áldozatul esett kövek rajzai és feliratai találhatók.

Dörtsch[16] eredeti jelentése és a Kamara ezzel kapcsolatos teljes iratanyaga a Császári és Udvari Hadi Számvevőség munkatársainak 1723. december 30-án kelt előterjesztése és az 1724. február 17-i döntés alapján is rekonstruálható. Dörtsch jelentése részletesen tárgyalja az elsüllyedt hajóval kapcsolatos kiemelési kísérletet, valamint a Belgrádból felvezényelt katonák napidíjának kifizetéséből keletkező gondokat. Sajnos három fontos problémára nem kapunk választ, mégpedig a baleset időpontjára, a szállítmány pontos tartalmára és a baleset helyére.

A korabeli szegedi viszonyok előzményeként említést érdemel, hogy Budavár visszafoglalását követően 1686. október 23-án a szegedi pasa átadta a várost az ostromló keresztény seregnek. Szeged 1686 és 1718 között a Maros mentén húzódó török határ miatt végvár és a bécsi főhaditanácsnak fontos hadműveleti központja volt, ezért hadi érdekből katonai igazgatás és a császári kamara kormányzása alatt állt. Miután a Tisza észrevétlenül alámosta a várfalat, az 1692. május 27-én az észak-keleti bástyával együtt a folyóba szakadt. Szeged ugyanakkor a Habsburg Birodalom legjelentősebb sóellátó központja volt. A Tiszán és Erdélyből a Maroson érkező szállítmányokat itt raktározták és innen indították útra szekéren vagy vízen egészen Bécsig. 1718-ban Szeged végvári, határvárosi és katonai funkciója megszűnt, a „tartományi főhadiszék" és a hadparancsnokság Szegedről Temesvárra költözött. 1719. május 21-én VI. Károly német-római császár és III. Károly néven magyar király szabadságlevelében a városnak az előző királyoktól nyert összes kiváltságait és szabadságjogait megerősítette. A város 1723-ban a visszaállott Csongrád vármegye székhelye lett.

1722-ben erődítési munkálatok folytak a török határ közelében Gyulafehérvárnál. Római romok formára faragott köveit is felhasználták. Az építőezred kapitánya, a művelt Guiseppe Ariosti gróf észrevette a köveken a feliratokat. Ezeket gyűjtőhelyekre, majd Gyulafehérvárra szállíttatta. Ariosti a gyűjteményről 1722-ben részletes leírást küldött barátjának, a veronai Francesco Scipione Maffei őrgrófnak. Maffei felismerte az Ariosti-gyűjtemény értékét és tájékoztatta a Bécsben a császár szolgálatában álló Apostolo Zenot. Zeno pedig tájékoztatta az uralkodót, az pedig intézkedett, hogy a gyűjtemény Bécsbe kerüljön. Aroisti, aki aztán hamarosan őrnagy, majd alezredes lett, a köveket sószállító hajókra rakatta és a Maroson leúsztatta Szegedre. A hajók egyike azonban Szegednél a Tiszában elsüllyedt, Dörtsch sóellenőr felada-

[15] Cerroni Történelmi és diplomatikai ismeretei alapján nagy szerepe volt a II. József által feloszlatott kolostorok kulturális javainak leltározásánál és értékesítésénél. Saját gyűjteményének alapjait is ekkor vetette meg. Egész vagyonát a kolostori könyvtárakból származó régi kéziratok és könyvek vásárlására fordította. Ezek ismeretében leszögezhetjük, hogy a katalógus 1782 előtt készült, valamelyik kolostor birtokában volt, onnan szerezte meg.

[16] Johannes Octavius Dörtsch, a balesetet leíró szegedi sóellenőr személyéről keveset tudunk. 1723-ban nevezték ki szegedi beosztásába, de már 1724-ben meghalt és komoly adósságokat hagyott maga után.

ta volt a megsemmisült a szállítmánnyal való foglalkozás. Jelentését Ress Imre hiteles fordításában alább közöljük:

Tekintetes Császári Udvari Kamara.
kegyelmes és parancsoló uraim!

Amiért egy időre elmaradtam az Erdély Fejedelemségből értékes kövekkel és régiségekkel megrakottan ideérkezett három dereglye közül a kirakodásnál szerencsétlenül járt és elsüllyedt harmadik dereglyéről adandó kötelező jelentésemmel, annak oka az volt, hogy az itteni vezérlő tábornok, de Billes gróf jóságos véleménye alapján Belgrádból a császári hadihajókról idehívott matrózok és tisztek napról napra azzal biztattak, hogy elkészül az általuk létesített mű, amellyel hiánytalanul kiemelik az említett elsüllyedt dereglyét a kövekkel együtt. Végül is tizenöt támoszlopot, illetve mentőhorgonyt készíttettem el nekik és különböző faalkotmányokat szereztem be. Miután elkészült a mű, a tizenöt támoszlopot és mentőhorgonyt szerencsésen felerősítették, s az elsüllyedt dereglyét mindkét oldalt közrefogták. Folyó hó kilencedikén nyolc órára rendelték el a kiemelést és a partra húzást. Ebben az időpontban a vezénylő tábornok úr az összes tiszturakkal együtt megjelent a Tisza-parton, hogy jelen legyen a kiemelésnél. A munkát teljes buzgalommal nyolc és kilenc óra között kezdték meg. Ez kezdetben szerencsésnek ígérkezett, tehát, senki sem kételkedett a jó eredményben. De jött a végzet. Az emeléskor a (jobboldali) dereglyefal, amely az erdélyi sószállítók gyakorlata szerint csak faszögekkel volt volna megerősítve, elengedett s ahelyett, hogy a hajó a felszínre emelkedett volna, az elsüllyedt hajó és a kövek felszínre hozatalának minden reménye elszállt.

A császári hadihajókról itt tartózkodó tiszteknek és közembereknek tehát egy őrnagynak, egy kapitánynak, egy ácsmesternek, egy őrmesternek és egy matróznak naponta 10 Forintot, 20 napra számolva 200 Forintot kellett fizetnem, mivel ezek az emberek császári szolgálatban, és fizetésben részesülnek. …

A meglévő köveket megfelelő elővigyázatossággal rakattam át két jó állapotban lévő hajóra, így ma a legmagasabb védelem alatt küldöm ezeket Pestre… Azt írtam Kayser beszedőnek, hogy a hajósokat ott váltsa le, a hajókat azonban tartsa meg.

Ezzel ajánlom magam a legalázatosabban nagykegyelmű Excellenciádnak a magas kegyelmébe.

Szeged, 1723. október 10.

Nagykegyelmű Excellenciádnak és kegyelmednek
alázatosan és engedelmesen

Johann Dörtsch

Az udvari kamarában készült iratok főként a Dörtsch-jelentést ismételgetik, semmi újat nem mondanak, de jól tükrözik a bürokrácia bonyolultságát, lassúságát. Minden ellenkező információval szemben Dörtsch jelentését kell hitelesnek elfogadnunk, hiszen ő volt az egyetlen szemtanú és a történtek elszenvedője. Senki nem gondolhatja, hogy egy sóellenőr Belgrádból önhatalmúlag tiszteket és katonákat rendelhetett a hajó kiemelésére. A jelentés utal is rá, hiszen úgy fogalmaz: „[...] *az itteni vezérlőtábornok, de Billes gróf jóságos véleménye alapján Belgrádból, a császári hadihajókról idehívott matrózok és tisztek*”. A hajó Dörtsch embereinek ügyetlensége miatt süllyedt el. Feltehetően a szállítás közben a nem rögzített kövek megcsúsztak és az első megemelésekor a rossz súlyelosztás következtében a csapolások szétnyíltak. Közvetlenül császári parancsra érkezett szállítmány szenvedett kárt, ezért de Billes tábornok, hogy a felelősségre vonást elkerülje, segítséget kért Belgrádból. Dörtsch ezek

után kétségbeesetten asszisztált: biztosította a belgrádiak minden anyagigényét és fizette a napidíjukat. De a sikertelen kiemelési kísérlet után neki kellett elszámolni a bécsi udvari kamarával az engedély nélküli kifizetésekről. A két tábornok pedig mélyen hallgatott, mintha semmi közük nem lett volna az ügyhöz.

A búvárrégészek számára a legfontosabb kérdésről azonban, nevezetesen az, hogy hol nyugszanak a kövek, a korabeli dokumentumok hallgatnak. Sem Ariosti, sem Dörtsch nem ír róla. A helymeghatározáshoz figyelembe kell venni, hogy a Maros torkolata nem ott volt, ahol jelenleg. Dörtsch jelentésben azonban evidenciaként szerepel a helyszín, ezért nem nevezte meg a pontos helyet. Szó szerint: „[...] *hier angelangten in der Ausladung aber verunglickten und versenkthen drytten Plätten*", azaz a megérkezett és kirakodás közben szerencsétlenül járt és elsüllyedt harmadik hajó. Tehát egyértelmű, hogy Dörtsch tevékenységének helyén, vagyis a sókikötőben történt a baleset. A szegedi helytörténészek viszont nem tudták a térképen pontosan bejelölni az akkori sókikötő helyét. A sóraktárak többször leégtek, változtatták a helyüket. A meghatározó időpontban, vagyis 1723-ban nem egyértelmű a raktárak és a hozzájuk tartozó kikötő helye.

A Magyar Országos Levéltár, az Országos Széchényi Könyvtár és a Hadtörténeti Intézet térképtáraiban a korabeli térképeken nem sikerült megtalálni a kikötőt. A bécsi Hadilevéltárban és a Nemzeti Könyvtár térképtárában folytatott kutatás sem hozott eredményt, a kikötő, konkrétan a sókikötő helye egyik térképre sincs berajzolva. Viszont megtalálhatóak a sópajták, ahova elraktározták a vízi úton érkezett sószállítmányokat. Elsősorban a tűzesetek miatt kellett őket újra és újra újjáépíteni. Helyük viszont csak szűk határon belül változhatott. Egyrészt a különböző erődítmények, köztük az Eugen-sánc határolták be a területet, másrészt a helynek kikötésre alkalmasnak kellett lennie. Ezt pedig azt jelentette, hogy a folyó külső ívén kellett lennie, ott, ahol mély a víz és viszonylag meredek a part. Feltételezhető, hogy a keresett terület az épületek és a folyópart közti legrövidebb útvonal, azaz a folyásirányra húzott merőleges. Ettől a ponttól jobbra-balra becsült biztonsági távolságot figyelembe véve behatárolható az egykori kikötő. Hogy milyen lehetett, azt a 1783. évi tervrajzok alapján tudjuk megítélni. Elkészült a négy sópajta és kikötésre alkalmas móló rajza. Utóbbi inkább mondható stégnek, mert a mederbe levert facölöpökön deszkapallók feküdtek. A móló hossza a sóhordó hajókhoz igazodott. A vízmélységet csak becsülni tudjuk. A tervezett hajókiemeléshez és partra vontatásához komoly kiemelő rendszert kellett megépíteni. Miután a hajó ismételten elsüllyedt, valószínűleg otthagyták, hiszen a nem jelentett akadályt a kikötéseknél és kirakodásoknál.

A megmaradt kövek végül hiánytalanul megérkeztek Bécsbe, és egy kortárs szerint a Császári Könyvtár lépcsőházában beépítésre kerültek, de egyes darabokat és feliratokat a tapasztalatlan munkások gondatlanságból és tudatlanságból összetörtek. Ma az Osztrák Nemzeti Könyvtár igazgatási épületének[17] dísztermének vezető lépcsőházában és két egymásba nyíló termében a falba beépítve tekinthetők meg a feliratos kövek, a birodalom másik részéből, Ciliből érkezettekkel egyetemben. Az Erdélyből Bécsbe juttatott kövek zömét sikerült is azonosítani. Sajnálatos, hogy 1723 óta senkinek nem jutott eszébe ezeket a köveket megkeresni. Tóth László 1933-ban írott dolgozatának végén felvetette, hogy el kellene végezni a különböző kéziratok összevetését. Ezt mi részben meg is tettük, viszont a kéziratok egybevetése mellett nem kevésbé érdekes feladat lett volna maguknak a köveknek az előkerítése. Ez a cél hajtotta a szegedi Manta Búvárklub tagjait, akiknek munkája révén felméréseket hajtottunk végre a várfal és a másik egykori sarokbástya helyének pontos meghatározásában.

Bár a levélkutatások során sok mindent megtudtunk, a tévedéseket kiszűrtük, a legfontosabb kérdésre mégsem kaptunk választ, mert a keresett kövek már nem a folyó medrében ta-

[17] Österreichische Nationalbibliothek, Verwaltungsgebäude, Prunksaal.

lálhatók, hanem a többször megerősített és megemelt partszakasz mögött, a szárazföld alatt: valószínűsíthetően a Belvedere-palota és a jelenlegi part közötti út alatt.

Fényképek:

Römische Inschriften am unteren Treppenaufgang zum Prunksaal der Österreichischen Nationalbibliothek (Foto: Josefa Maria Rücker)
Römische Inschriften Blick vom unteren Treppenaufgang (Foto: Josefa Maria Rücker)
Bauinschrift für eine Wasserleitung, 132 n. Chr., 1580 in Santamaria-Orlea, Rumänien, gefunden (Foto: Josefa Maria Rücker)
Altar mit Weihinschrift für Herkules, ca. 208 – 210 n. Chr., Apulum (Foto: Josefa Maria Rücker)
Grabstele des Ursulus, 2. Jahrhundert n.Chr., Apulum (Foto: Josefa Maria Rücker)
Altar mit Weihinschrift für Herkules, ca. 208 – 210 n. Chr., Apulum (Foto: Josefa Maria Rücker)